

Але, на жаль, послідовно така позиція в проекті КПК не витримується. Якщо у статтях 124 і 226 проголошено виключне право суду (судді) вирішувати питання про призначення стаціонарної психіатричної експертизи, то в інших статтях цього ж проекту (наприклад, у п. 4 ст. 411, п. 5 ст. 414) право на призначення стаціонарної експертизи вже надається не тільки суду, а й дізнавачу та слідчому. Крім того, як і у чинному Законі, жодна стаття не передбачає право учасника кримінального процесу, до якого застосовують примусові заходи медичного характеру, бути присутнім і «почутим» у суді у разі категоричної незгоди (його особистої, захисника чи родичів) з призначенням стаціонарної психіатричної експертизи або з примусовим лікуванням у психіатричній лікарні.

Отже, легітимність використання доказової інформації, одержаної за допомогою сучасних електронних засобів, слід вважати однією з головних передумов інформатизації судочинства.

Надійшла до редколегії 10.10.01

В. Шепітько, член-кореспондент
АПРН України

Криміналістичні проблеми збирання доказів технічними засобами у кримінальному процесі

Криміналістична техніка — важливий розділ криміналістики, який виник у результаті впровадження досягнень природничих і технічних наук у практику боротьби зі злочинністю. Методи фізики, хімії, біології, медицини та інших галузей знань пристосовувалися для виявлення слідів злочину, одержання інформації з метою здійснення кримінального судочинства. Кримінальна, або поліцейська, техніка в ХІХ ст. заклала основу, фундамент криміналістики.

Науково-технічні засоби криміналістики — це такі прилади, пристрої і матеріали, які використовуються для збирання і дослідження доказів або створення умов, що ускладнюють учинення злочинів. Науково-технічні засоби можуть бути розділені

на такі групи: 1) прилади, інструменти, пристрої, взяті без змін із різних технічних і природничих наук; 2) спеціально пристосовані прилади, інструменти та інші технічні засоби для криміналістичних цілей; 3) спеціально розроблені прилади, інструменти, пристрої для цілей криміналістики.

Основними формами застосування криміналістичної техніки є: 1) використання науково-технічних засобів оперативними працівниками при проведенні оперативно-розшукових заходів; 2) застосування науково-технічних засобів слідчими при проведенні слідчих дій; 3) використання науково-технічних засобів спеціалістами та експертами в процесі відповідних досліджень; 4) застосування науково-технічних засобів учасниками судового розгляду. Виділення таких форм використання криміналістичної техніки пов'язано із суб'єктом, що її застосовує.

Криміналістична техніка розвивається за трьома основними напрямками: оперативно-слідча, науково-дослідницька, профілактична. Кожний з напрямків передбачає розробку не тільки відповідних приладів, пристроїв, інструментів, матеріалів, а й найбільш ефективних прийомів, методів використання науково-технічних засобів.

Найбільш складним напрямком є розвиток науково-дослідницької техніки. Така криміналістична техніка застосовується в основному в лабораторних умовах висококваліфікованими фахівцями. До науково-дослідницької техніки належить різне обладнання та апаратура, які дозволяють здійснювати дослідження в рентгенівських променях, застосовувати радіоактивні ізотопи, проводити люмінесцентний або спектральний аналіз та ін.

Використання криміналістичної техніки є допустимим, якщо не порушуються законні права та інтереси громадян, моральні та етичні вимоги. Засоби і методи криміналістики повинні мати наукову основу, бути науково обґрунтованими, базуватися на вивчених об'єктивних закономірностях. Тому не можуть використовуватися в доказуванні пристрої і прилади, засновані на не встановлених наукою явищах.

Застосування техніко-криміналістичних засобів і прийомів у боротьбі зі злочинністю визнається правомірним, якщо воно прямо передбачене законом (іншими нормативними актами), або рекомендоване законом, або не суперечить закону за своєю

сутністю. Найбільш загальні правові основи використання технічних засобів визначаються ст. 2 КПК, яка регламентує завдання кримінального судочинства. У ст. 22 КПК встановлено, що суд, прокурор, слідчий і особа, яка проводить дізнання, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи. Для виконання таких завдань необхідно використовувати всі передбачені законом засоби, в тому числі технічні.]

У кримінально-процесуальному законодавстві відсутня спеціальна норма, що визначала б правові основи застосування криміналістичної техніки. У статтях 79, 85, 851, 852, 191, 194, 195 КПК перелічено окремі прийоми та засоби фіксації речових доказів, місця події та умови проведення інших слідчих дій. Ці норми дають можливість у необхідних випадках використовувати ті чи ті технічні засоби.

У літературі висловлювалася думка про необхідність перелічення в законі всіх науково-технічних засобів, прийомів і методів, що можуть бути використані при розслідуванні та розкритті злочинів. Це стосується в першу чергу нових науково-технічних засобів роботи з доказами, технічних засобів і прийомів, що можуть бути використані при проведенні слідчих дій. Водночас у законі неможливо передбачити всі прийоми і засоби роботи з доказами через їх постійне вдосконалення і відновлення. Залежно від особливостей конкретної обстановки місця події, специфіки проведення інших слідчих дій слідчий на свій розсуд, з урахуванням найбільшої раціональності обирає відповідні технічні засоби і прийоми. Отже, може йтися про ситуаційну обумовленість застосування науково-технічних засобів, технічних прийомів і методів.

Поповнення арсеналу науково-технічних засобів, що застосовуються у боротьбі зі злочинністю при здійсненні кримінально-процесуальної процедури, ставить на порядок денний питання про необхідність перевірки їх науковості, про заборону використання антинаукових та таких, що не відповідають принципу демократичності кримінального судочинства, прийомів.

При використанні технічних засобів необхідно процесуально оформити: 1) факт застосування технічних засобів і прийомів; 2) матеріали, одержані в результаті їх застосування.]

Слідчому надане право широко використовувати науково-технічні засоби у кримінальному процесі. При проведенні слід-

чих дій криміналістична техніка застосовується для вивчення і фіксації матеріальної обстановки злочину, виявлення, фіксації, вилучення і збереження доказів, їх попереднього дослідження і при підготовці об'єктів для експертизи.

Науково-технічні засоби можуть застосовуватися окремо або в комплектах. Спеціальні комплекти науково-технічних засобів розроблено у вигляді: слідчих валіз, слідчих портфелів, оперативних сумок та ін. Слідча валіза (слідчий портфель, слідча сумка) — це комплект техніко-криміналістичних та інших засобів (приладів, пристроїв, інструментів, матеріалів) для роботи з доказами під час проведення огляду та інших слідчих дій. На практиці слідчі набори бувають трьох типів: універсальні (призначені для вирішення різноманітних завдань), спеціалізовані (для роботи експерта-криміналіста, співробітника ДАІ, спеціаліста-вибухотехніка та ін.) і набори зі змінним вмістом (формується безпосередньо перед проведенням певної слідчої дії). Останнім часом нами розпочато розробку комплектів науково-технічних засобів вузької спрямованості: комплект пошукових засобів слідчого (набір-пошук), комплект науково-технічних засобів огляду місця дорожньо-транспортної події; комплект науково-технічних засобів для огляду місця пожежі (набір-пожежа); комплект науково-технічних засобів для огляду вибухових пристроїв і місця вибуху (набір-вибух); комплект науково-технічних засобів для роботи з мікрооб'єктами (набір-мікро); комплект науково-технічних засобів для роботи зі слідами рук (дактилоскопічний набір); комплект слідчого для огляду документів; оперативний одорологічний комплект.

Криміналістична техніка має велике значення в попередженні злочинів. Розробка спеціальних захисних науково-технічних засобів і методів попередження злочинності є завданням криміналістичної науки.

Технічні засоби профілактики розробляються на підставі вивчення та узагальнення слідчої, оперативно-розшукової та експертної практики, виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів. Важливим є вивчення типових способів учинення певних видів злочинів з метою розробки науково-технічних засобів протидії злочинності.

Відмінність технічних засобів профілактики від інших криміналістичних засобів полягає в тому, що вони застосовуються

до виникнення злочинного діяння. Використання таких засобів і методів має превентивний характер. Вони перешкоджають вчиненню злочину або допомагають його виявленню.

Розвиток технічних засобів попередження злочинів має такі головні напрямки: 1) вдосконалення захисту документів від підробок (розробка бланків різних типів документів; запропонування певних реквізитів документів; нанесення спеціальних захисних сіток; застосування поліграфічних особливостей виготовлення документів; використання спеціальних захисних чорнил або відбитків печаток тощо); 2) розробка профілактичних приладів і пристроїв (наприклад, пристроїв охоронної сигналізації, електронних контролерів, приладів спостереження в нічний час, відеоспостереження важливих об'єктів, протиугінних автомобільних пристроїв різних конструкцій, хімічних засобів захисту та ін.).

До науково-технічних засобів попередження злочинів належать також засоби фіксації правопорушника на місці вчинення злочину. Це перш за все різного роду хімічні пастки — спеціальні хімічні сполуки, що використовуються в профілактичній і оперативно-розшуковій діяльності для штучного слідоутворення. Потрапляючи на об'єкт, деякі спецсполуки викликають появу яскраво забарвлених слідів, що погано змиваються, або люмінесценцію в ультрафіолетових променях.

Сучасний стан боротьби зі злочинністю характеризується необхідністю застосування спеціальної криміналістичної техніки і новітніх технологій. Тому важливе значення має створення у 1996 р. при Інституті вивчення проблем злочинності Академії правових наук України лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю», яка покликана розробляти нові методи, науково-технічні засоби, інформаційні технології розкриття і розслідування злочинів.

Зараз лабораторія працює над удосконаленням системи для створення суб'єктивних портретів (зокрема, розробки комп'ютерного фоторобота).

Фоторобот комп'ютерний — найбільш сучасний засіб формування суб'єктивного портрета розшукуваної особи. Він являє собою використання комп'ютерної програми і засобів комп'ютерної графіки з метою побудови фотокомпозиційних портретів за словами очевидця (потерпілого). Сутність полягає в тому, що використовується база даних (фотографічних карток)

підоблікових (або інших) осіб. У процесі співбесіди з очевидцем за методикою словесного портрета в комп'ютер вводяться відповідні дані про ознаки зовнішності розшукуваної особи. Комп'ютер відшуковує певну групу подібності за внесеними даними (групу вибірки). Після цього очевидець вибирає осіб зі схожими, на його думку, ознаками. Комп'ютерна програма дозволяє змінювати певні елементи зовнішності, переміщати їх щодо частин портрета особи, зображувати особливі прикмети та ін. Надалі здійснюється комп'ютерне ретушування (рис. 1).

Інтерв'ювання очевидців (потерпілих), які брали участь у складанні комп'ютерного фоторобота, показує, що схожість суб'єктивного портрета з реальною розшукуваною особою становить 80–85%.

Переваги комп'ютерного фоторобота такі: 1) широкість бази даних; 2) режим автоматичного вибору групи подібності; 3) можливість зміни (перенесення) окремих елементів зовнішності з будь-якого портрета; 4) використання ресурсу комп'ютерної графіки і ретушування; 5) можливість масштабування складових елементів конкретного портрета; 6) кінцевий результат у вигляді фотозображення розшукуваної особи; 7) можливість виготовлення будь-якої (достатньої) кількості портретів — тиражування; 8) швидкість складання комп'ютерного фоторобота (30–40 хв.).

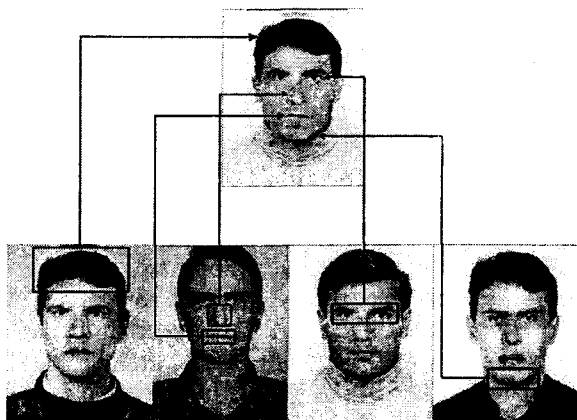

Рис. 1. Схема створення комп'ютерного фоторобота (у нижній частині — вихідні портрети)

Співробітники лабораторії розробляють технологію одержання об'єктивних характеристик нових ідентифікуючих ознак у процесі дослідження документів комп'ютерного друку. Зокрема, досліджуються паперові документи, фальсифіковані з використанням комп'ютерних технологій. Зважаючи на те, що в міру вдосконалювання техніки і програмного забезпечення удосконалюються і урізноманітнюються технологічні процеси, пов'язані з їх використанням, безупинно урізноманітнюються і вдосконалюються методи фальсифікації друкованої продукції. Зараз вивчаються технологічні процеси виготовлення друкованих документів з використанням комп'ютерної техніки, конкретно — з використанням матричних принтерів ударного способу дії. Матрична технологія друку сьогодні ще міцно займає свою нішу в таких сферах діяльності, як банківська, нотаріат, у малих офісах і скрізь, де потрібно виконувати друк швидко, без особливих вимог до якості паперу і кількості копій, що одночасно друкуються, до температурних умов процесу друку, гнучкості документа тощо. Ці друковані документи найчастіше малоформатні (від А4 до А8) і являють собою рахунки-фактури, накладні, акти, довідки. Завдання полягає у виявленні спільних і окремих ознак на документах, виконаних за допомогою матричних принтерів. Серед них виявлено такі:

— вплив конструктивних особливостей електромеханічної частини принтера, геометричних розмірів, ступеня зношування механізму (і в першу чергу друкуючих голок), люфта елементів кінематичної схеми руху головки, каретки;

— особливості дизайну використовуваного набору гліфів, що утворюють гарнітуру шрифту з постійно запам'ятовуючого пристрою (ПЗП) принтера, або завантажуються в його оперативному запам'ятовуючій пристрій (ОЗП) під час друку;

— особливості елементів електронного керування електромеханічною частиною та їх вплив на якість сформованого зображення друкованого символу в створюваному документі (друк рядка за один або декілька проходів, друк виконується тільки в момент руху друкуючої головки у прямому напрямку або й у зворотному, текстовий або графічний режим формування друкованого зображення);

— особливості алгоритму програмного керування процесом формування зображення як окремого гліфа друкованого символу, так і повного рядка друкованих символів документа (рядко-

вий або символний друк), використання постійно вмонтованого в ПЗП або завантаженого в його ОЗП шрифту або точкового друку гліфа за допомогою спеціальних програм;

– особливості процесу перенесення зображення друкованого символу, з літероносія (літероформувача) на сприймаючий (паперовий) носій;

– особливості барвників (барвної стрічки), копівки, використуваної для перенесення зображення друкованого символу;

– особливості сприймаючого носія (паперу), якість його поверхні, товщина, наявність чутливого до удару чи іншого покриття тощо.

Всі ці складові певним чином беруть участь у формуванні ознак, виявлення яких і є метою дослідження експерта-криміналіста. Крім того, матричний принтер завжди має безліч індивідуальних (особливих) ознак, які в процесі експлуатації поступово змінюються внаслідок зношування механічних деталей, однак на інтервалі, як мінімум, декількох місяців експлуатації, досить стійкі. На рис. 2 зображено кінці голок (вертикальний стовпчик з 9 світлих плям) друкуючої голівки 9-голкового принтера Epson LX-1050. Це свідчить про відсутність однаковості у формі і геометричних розмірах кінців голок у топології їх розташування — відхилення вправо і вліво від вертикалі, значне зношування четвертої згори (більш темне зображення) голки. Ці та інші дефекти друкуючої голівки на момент друку породжують окремі ознаки конкретного друкуючого пристрою, які є стійкими досить тривалий час.

Дослідження документів, відрукованих на матричних 9-голкових принтерах ударного типу, показало, що різні фірми у своїх принтерах використовують різноманітні гліфи для відображення кирилических шрифтів конкретного виду, наприклад РІСА. У результаті дослідження ми дійшли висновку, що ці відмінності при порівнянні досліджуваного до-

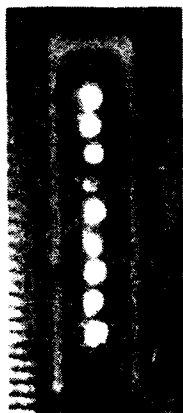

Рис. 2. Вид на закінчення голок друкуючої голівки 9-голкового принтера Epson LX-1050

кумента зі зразковим можуть бути: *значними*, коли гліфи істотно відрізняються у більшій частині символів шрифту, використаного в документі; *незначними*, коли відрізняються гліфи декількох символів, але відмінності ці легко помітні, наприклад, за наявності зарубок (серіфів) у окремих гліфів або значних відмінностей геометричних пропорцій, а також великої різниці в кількості точок, утворюючих рисунок гліфу; *малопомітними* — це найбільш складна ситуація. Цю групу ми поділяємо на такі підгрупи. Перша — ті, відмінність яких полягає, наприклад, у зміщенні однієї точки у гліфі символу на мінімальну відстань (наприклад, $1/120''$). Друга — це ті ситуації, коли розбіжність зображення гліфів полягає у відсутності (присутності) однієї точки серед десятка інших точок, розташованих відповідно до оригіналу. Третя — це горизонтальне зміщення на мінімальну відстань усього зображення символу. Всі ці відмінності (крім зміщення точки і горизонтального зміщення всього зображення символу) можна визначити візуально з використанням, наприклад, 4 кратної лупи. Зміщення точки та горизонтальне зміщення всього зображення символу можна визначити і виміряти його розмір тільки за допомогою прецизійного сканування документа та наступної обробки одержаного зображення у комп'ютері.

Співробітники лабораторії досліджують також проблему диференціації ідентифікаційних ознак мовного сигналу, заснованих на аналізі структурних характеристик елементарних сегментів.

Зазначимо, що в жодному із відомих на цей час методів розпізнавання мовних сигналів, принаймні, які доведено до рівня практичного застосування, не використовуються ні принципи аналізу структурних характеристик, ні елементарні сегменти як безпосередні об'єкти аналізу.

Щодо таких об'єктів, якими є елементарні сегменти, то вони у нашому розумінні є квантами мовлення, тобто найменшими функціонально неподільними частинами мовних сигналів, у яких зосереджено критично розподілену полімодальну інформацію про результат мовного акту (хто говорить, що говорить, як говорить). Визначення «критично розподілена» вказує на те, що зміна розміру ділянки мовного сигналу, яка безпосередньо аналізується (тобто порушення фізичних меж еле-

ментарного сегмента), неодмінно призводить до втрати інформації. Друга властивість елементарних сегментів, що надає їм перевагу як об'єктам безпосереднього дослідження, полягає в тому, що саме в них зосереджено найбільшу енергію мовного сигналу. Це забезпечує їм високу стійкість щодо впливу на них різноманітних акустичних та електричних перешкод, а разом з тим і високу стабільність їх параметрів. Третя властивість елементарних сегментів, що також надає їм перевагу як об'єктам безпосереднього дослідження, полягає в тому, що їх тривалість у часовому вимірі лежить у межах приблизно від 0,006 до 0,010 секунди, і в акті мовотворення елементарні сегменти є результатом дії механізму динамічного мовного стереотипу, в якому закріплено неповторний індивідуальний мовний рефлекс кожної людини. Завдяки тому, що їх тривалість у часовому вимірі є дуже короткою, мовець у певних фазах мовотворення не може сумлінно впливати на їх формування, а отже, і не може сумлінно їх спотворювати.

Наявність елементарних сегментів притаманна тільки вокалізованим звукам мови, зокрема голосним звукам. Залежно від індивідуальних особливостей мовця і темпу мовлення кількість елементарних сегментів на ділянках голосних звуків може змінюватися в досить широких межах, наприклад, від 4 до 50. Але в звичайному «нормальному» мовленні їх кількість на ділянці кожного звука становить у середньому 15–20.

У результаті проведених досліджень ще на попередніх етапах роботи було розроблено методику визначення на кожному елементарному сегменті 60 структурних характеристик (елементарних ознак), які вже на тих етапах уможлилювали проведення ідентифікаційних фоноскопичних експертиз за умов додержання вимоги порівнянності апаратів звукозапису, на яких було зафіксовано спірні та експериментальні зразки мовлення. З часом було знайдено систему певних правил та дій, які й складають власне основу принципово нової методики проведення ідентифікаційного фоноскопичного дослідження зашумленого, спотвореного та обмеженого за своїм обсягом мовного матеріалу.

Надійшла до редколегії 10.09.01